

Marta Rudnicka-Bogusz*

***Architektura i urbanistyka XIX- i XX-wiecznych
zespołów zabudowy wojskowej na obszarze Śląska.
Typologia, stylistyka, rewaloryzacja zespołów – studium wstępne***

***The architecture and spatial disposition of 19th- and 20th-century
military building complexes in Silesia.
Typology, design, regeneration – preliminary study***

Wprowadzenie

Badania nad architekturą koszar na Dolnym Śląsku były do tej pory mało popularne, mimo dużego znaczenia, jakie tego typu zespoły miały dla przestrzennego rozwoju miast Śląska. Budowa koszar, które wymagały infrastruktury, stymulowała rozwój miasta na kierunku ich powstania. Koszary, sytuowane często w oddaleniu od zwartej zabudowy miejskiej, wpływały na nazwy biegnących w ich pobliżu ulic, jak np. *An den Kasernen* (obecnie ul. Jagiełły we Wrocławiu) wiodąca do dawnych Koszar Mieszkańskich, *Kasernestrasse* (obecnie ul. Adama Mickiewicza w Namysłowie) prowadząca do niegdyśszych Koszar Dragonów czy *Einundfünfziger Strasse* (obecnie ul. Długa we Wrocławiu) od nazwy stacjonującego tam 51. Pułku Piechoty. Towarzyszące im rozległe zespoły strzelnic oraz padoków po transformacjach ustrojowych stawały się podstawą miejskich zieleńców, takich jak Park Leśny w Lubinie będący pozostałością strzelnicy artyleryjskiej. Zespoły koszarowe na terenie Dolnego Śląska, użytkowane do 1945 r. przez niemiecką armię, po zakończeniu wojny w większości przeszły pod zarządek armii sowieckiej; w rzadszych przypadkach przypadły Wojsku Polskiemu. Dziś, kiedy obecność wojsk w miastach jest

Introduction

Up until now research on the architecture of military barracks in Lower Silesia has not been very popular amongst scholars despite the great importance of this type of complexes for spatial development of Silesian towns. Development of military facilities, which required infrastructure, simulated the sprawl of a given city towards the outskirts where the barracks were situated. Military barracks, which were often situated far from compact urban development, had an impact on nearby street names such as *An den Kasernen* (at present Jagiełły Street in Wrocław) which leads to the former Burgess Barracks, *Kasernestrasse* (at present Adama Mickiewicza Street in Namysłów) leading to the erstwhile Dragoon Barracks or *Einundfünfziger Strasse* (at present Długa Street in Wrocław) which took its name from the 51st Infantry Regiment stationed there. Following the political transformations in Poland, the accompanying extensive complexes of shooting ranges and paddocks became the foundation of urban green areas such as Park Leśny (Forest Park) in Lubin being a remnant of the artillery shooting range. After the war most of the barrack complexes in the territory of Lower Silesia, which were used by the German Army till 1945, went under the administration of the Soviet Army; in less frequent cases they were given to the Polish Army. Nowadays, when the presence of troops in cities is reduced, a problem appears connected with utilizing after-

* Wydział Architektury Politechniki Wrocławskiej/Faculty of Architecture, Wrocław University of Technology.

redukowana, pojawia się problem zagospodarowania zespołów powojennych: koszarowych, magazynowych, dawnych poligonów i strzelnic. Proces ten zapoczątkowało wycofanie wojsk radzieckich z terytorium Rzeczypospolitej w 1993 r., kiedy ich mienie, w tym nieruchomości, przejęły samorządy terytorialne. Ogromne kompleksy pozostające od tego czasu puste doczekały się adaptacji w początkach XXI w. wraz z rozkwitem budownictwa mieszkaniowego. Żywiłowo adaptowane na zespoły mieszkaniowe, wyburzane lub przekształcane tracą swoje unikatowe cechy.

Typologia i stylistyka

Ekspancja Prus na początku XVIII wieku była jednym z głównych zjawisk na ówczesnej politycznej scenie Europy [1, s. 227]. Miała również znaczący wpływ na przestrzenny wygląd Wrocławia (ówcześnie austriackiego *Pretslawia*). Od czasów Fryderyka I Wilhelma znaczenie armii w Królestwie Pruskim stale rosło. Konflikty zbrojne toczące się przez dużą część XVIII i XIX w., z których większość angażowała w jakimś stopniu Prusy, doprowadziły do ukształtowania i rozwoju stałej armii – *Stehendes Heer*. Konsekwencją przygotowywanej od czasu konfliktu z Francją w 1870 r. strategii, która w 1906 r. przybrała kształt Planu Schlieffena, był stały wzrost liczebności armii. Wymagany stopień jej wytrenowania wymuszał powstawanie rozległych zespołów ćwiczebnych. Wizytujący Wrocław (ówcześnie *Breslau*) w 1906 r. Winston Churchill skonstatował: *Jest ich tylu* [żołnierzy w pruskiej armii – przyp. aut.], *co ziaren piasku w oceanie* [1, s. 306].

Od początku panowania pruskiego, czyli 1741 r., w miastach śląskich masowo zaczęły powstawać zespoły zabudowy wojskowej. Pod koniec XIX w. wraz z Wrocławiem do grupy miast garnizonowych VI Armii, której obszar ten podlegał, zaliczały się 23 inne z Dolnego Śląska: Bierutów (*Bernstadt*), Grodków (*Grottkau*), Kluczbork (*Kreuzburg*), Kłodzko (*Glatz*), Namysłów (*Namslau*), Nysa (*Neisse*), Oleśnica (*Oels*), Oława (*Ohlau*), Strzelin (*Strehlen*), Świdnica (*Schweidnitz*), Wołów (*Wohlau*), i Górnego Śląska: Bytom (*Beuthen O/S*), Brzeg (*Brieg O/S*), Koźle (*Cosel O/S*), Niemodlin (*Falkenberg O/S*), Gliwice (*Gleitwitz O/S*), Głogówek (*Ober Glogau O/S*), Głubczyce (*Leobschütz O/S*), Prudnik (*Neustadt O/S*), Opole (*Oppeln O/S*), Pszczyna (*Pless O/S*), Racibórz (*Ratibor O/S*), Żory (*Sohrau O/S*) [2]. Znaczenie militarne samego Wrocławia wzrosło jednak dopiero po wojnie siedmioletniej [3, s. 80]. W drugim półwieczu XVIII w. we Wrocławiu powstało 16 budynków koszarowych. Wrocław, mimo że dość późno rozpoczął swoje przekształcanie w miasto garnizonowe, rozległością wojskowych posiadłości przegonił wiele innych, które już wcześniej uznano za twierdze (np. Kłodzko). Do 1900 r. zbiór obiektów liczył 201 elementów, zebranych w ośmiu zespołach rozmieszczonych jak pierścień wokół miasta [4] (il. 1).

Analiza źródeł historycznych pozwala zauważyć pewne prawidłowości w tym, jak rozplanowywane i rozmieszczane były w miastach te założenia. Pierwsze budynki koszarowe sytuowano bezpośrednio przy murach

military complexes such as barracks, warehouses, former training grounds and shooting ranges. This process resulted from the 1993 withdrawal of the Soviet troops from the territory of the Republic of Poland when local governments appropriated postmilitary property, including real estates. Huge complexes, which remained empty since decommission, were adapted at the beginning of the 21st century along with the bloom of residential development. Exuberantly adapted for residential complexes, demolished or transformed, they are losing their unique features.

Typology and stylistics

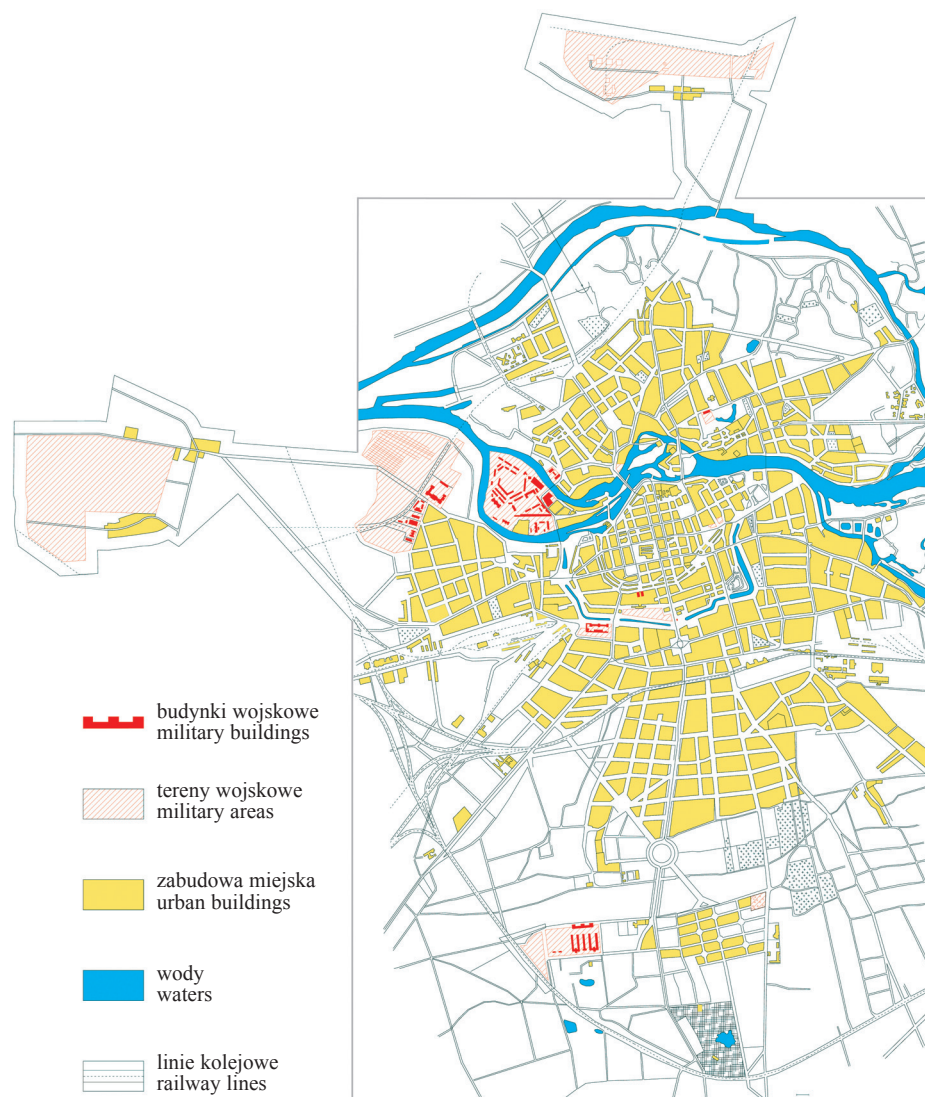
Expansion of Prussia at the beginning of the 18th century was one of the major phenomena in the contemporary political situation of Europe [1, p. 227]. It also had a significant influence on the spatial appearance of Wrocław (Austrian *Pretslaw* at that time). Since the times of Frederick I Wilhelm the significance of the army in the Kingdom of Prussia constantly increased. War conflicts, which took place during the greater part of the 18th and 19th centuries and in most of which Prussia was engaged, resulted in the formation and development of the standing army – *Stehendes Heer*. As a consequence of the strategy that was prepared since the 1870 military conflict with France and which became known as the Schlieffen Plan in 1906, there was a constant growth in the quantity of the army. A required degree of its training necessitated the development of extensive training complexes. In 1906 while visiting Wrocław (*Breslau* at that time) Winston Churchill said: *There are as many of them* [soldiers in the Prussian army – the author's note] *as grains of sand in the ocean* [1, p. 306].

Since the beginning of the Prussian reign, i.e. since 1741 military compounds were constructed in their mass in Silesian cities. At the end of the 19th century Wrocław along with 23 other towns from Lower Silesia: Bierutów (*Bernstadt*), Grodków (*Grottkau*), Kluczbork (*Kreuzburg*), Kłodzko (*Glatz*), Namysłów (*Namslau*), Nysa (*Neisse*), Oleśnica (*Oels*), Oława (*Ohlau*), Strzelin (*Strehlen*), Świdnica (*Schweidnitz*), Wołów (*Wohlau*), and Upper Silesia: Bytom (*Beuthen O/S*), Brzeg (*Brieg O/S*), Koźle (*Cosel O/S*), Niemodlin (*Falkenberg O/S*), Gliwice (*Gleitwitz O/S*), Głogówek (*Ober Glogau O/S*), Głubczyce (*Leobschütz O/S*), Prudnik (*Neustadt O/S*), Opole (*Oppeln O/S*), Pszczyna (*Pless O/S*), Racibórz (*Ratibor O/S*), Żory (*Sohrau O/S*) belonged to the group of garrison towns of the VI Army which controlled this area [2]. However, the military significance of Wrocław itself did not increase until after the Seven Years' War [3, p. 80]. In the second half of the 18th century 16 barrack buildings were constructed in Wrocław. This city, although its transformation into a garrison town began quite late, outdid in the extent of military properties many cities which had been already recognised as fortresses much earlier (e.g. Kłodzko). Around 1900 there were already 201 objects assembled in eight complexes arranged around the city like a ring [4] (Fig. 1).

The analysis of historical source materials allows us to notice some patterns governing the location and plan of

II. 1. Rysunek poglądowy rozmieszczenia zespołów zabudowy koszarowej w 1910 r. we Wrocławiu (rys. na podst. oryginalnego planu w posiadaniu Archiwum Państwowego miasta Wrocławia; autor M. Rudnicka-Bogusz, M. Szymańda-Szewczyk)

Fig. 1. Demonstrative drawing of the barrack complexes arrangement in 1910 in Wrocław (based on the original plan kept by the National Archives of the City of Wrocław; author M. Rudnicka-Bogusz, M. Szymańda-Szewczyk)

obronnych lub wręcz dobudowywano je do murów miejskich, które miały obsadzać i których miały bronić skoszarowane w nich jednostki, jak miało to miejsce np. we Wrocławiu¹. Początków tej tradycji doszukiwać się można w projektach XVII-wiecznych twierdz francuskich i niderlandzkich [5, s. 124]. Budynki koszarowe w idealnej sytuacji budowano równoległe do murów kurtynowych albo dostawiano do nich jako trawersy, skracając tym samym czas reakcji załogi w przypadku zagrożenia fortu [6, s. 51]. Po zakończeniu wojen napoleońskich i rozbiórce fortyfikacji generalną zasadą stało się rozmieszczanie zespołów koszarowych na obrzeżach miast, poza obszarem zabudowanym. Działki pod te zespoły nieodpłatnie przekazywały miasta [7], dzięki czemu ich forma nie była ograniczana przez braki terenowe. Poza zabudową mieszkaniową w ich skład wchodziło bowiem sporo infrastruktury towarzyszącej, jak prochownie, póź-

these facilities. At first they were situated adjacent to city walls or built into the ramparts, since barracks housed troops that were supposed to man and defend them, as can be observed for example in Wrocław¹. The beginnings of this tradition can be traced back to the designs of the 17th-century French and Netherlands strongholds [5, p. 124]. In an ideal situation, barrack buildings were constructed parallel to curtain walls or they were added to them as traverse, cutting short the response time of the garrison in the case of any danger to the fort was shortened [6, p. 51]. After the Napoleonic Wars and demolition of the fortifications, deployment of barrack complexes on the outskirts of the city and outside the built-up area became a general principle. Plots of land for these complexes were donated by city authorities [7] and consequently their form was not limited by area shortages. Apart from residential housing, they also comprised much accompa-

¹ Najwcześniejszych budynków w typie koszarowym Podruczny dopatruje się na planie Wernera w pięciu obiektach o konstrukcji szkieletowej powstałych w pobliżu pałacu Spaetgena i komandorii joannitów około 1749 r. oraz powstałych około 1755 r. Koszarach Kacerskich nieopodal Bramy Oławskiej [3, s. 81].

¹ Podruczny sees the earliest barrack-type buildings on Werner's plan in five half-timbered objects erected in the vicinity of Spaetgen Palace and Knights Hospitaller Commandry circa 1749 and in Kacerskie Barracks near the Oławska Gate about 1755 [3, p. 81].

niej magazyny amunicji oraz strzelnice, które ze zrozumiałych względów sytuowane były z dala od zwartej zabudowy. Jedynie pojedyncze obiekty towarzyszące lub uzupełniające lokowano wśród miejskich budynków, często grupując je z korespondującą zabudową, jak np. lazarety w pobliżu istniejących lub nowo powstałych szpitali² czy urzędy prowiantowe przy piekarniach. Czasami ich istnienie prowadziło do powstania komplementarnych obiektów miejskich³. W zależności od rodzaju stacjonujących wojsk w skład zespołów wchodziły często również stajnie, którym towarzyszyły ujeżdżalnie i maneże wymagające otwartej przestrzeni. W przypadku koszar artyleryjskich stajnie lokowano często w przyziemiu budynków mieszkalnych. Poza wymienionymi wcześniej na zabudowę zespołów koszarowych składały się ponadto typologicznie nowe w XVIII w. obiekty, takie jak magazyny żywności, urzędy zaprowiantowania, magazyny paszy dla koni artyleryjskich i pociągowych, zbrojownie, budynki komendantur i intendentur, karcery i areszty wojskowe oraz kostnice. Do tego zestawienia dołączyć można również małe formy architektoniczne bardzo popularne w większych zespołach koszarowych – wolno stojące szalety czy stróżówki (*Wachhäuser*). Ze względu na oczywiste wymagania obronności preferowane były miejsca naturalnie umocnione, jak np. Wyspa Mieszczkańska we Wrocławiu, której zachodni cypel w całości zajęty był przez rozległy zespół koszarowy [10, s. 140, 146]. Dla zespołów wojskowych ważna była również bliskość głównych traktów wylotowych z miasta oraz dogodny dostęp do środków transportu i tranzytu: spławnych i żeglownych rzek [10, s. 132], a także kolei, co potwierdza np. usytuowanie koszar 3. Eskadronu Dragonów w Bierutowie w sąsiedztwie dworca kolejowego linii łączącej go bezpośrednio z garnizonem namysłowskim, czy też koszar namysłowskich przylegających bezpośrednio do linii kolejowej łączącej go z garnizonami w Kluczborku, Oleśnicy i Opolu. We Wrocławiu kolej rozdzielała na dwie części teren Koszar Szczepińskich, posiadających własne bocznice do wojskowych warsztatów przy ul. Poznańskiej.

Najważniejszymi budynkami w zespołach były jednak obiekty zamieszkania zbiorowego. Choć trwałe obozy wojskowe budowali już Rzymianie, nowożytnie koszary powstawać zaczęły pod koniec XVII w. wraz z pojawieniem się stałych armii. Wcześniej żołnierze mieszkali u zwykłych obywateli [5, s. 124]. Zwyczaj kwaterowania w domach mieszczkańskich, wprowadzony we Wrocławiu po raz pierwszy przez Prusaków, wywołał powszechne oburzenie. Na całym Śląsku w połowie XVIII w. znaleziono w ten sposób mieszkanie dla 35 tysięcy żołnierzy [1, s. 281]. Problem zapewniania wojskowym dachu nad

nyng infrastrukturę taką jak magazyn prochu, później magazyny amunicji oraz strzelnice, które z oczywistych powodów były sytuowane daleko od zabudowanych obszarów. Tylko pojedyncze obiekty towarzyszące lub uzupełniające znajdowały się wśród miejskich budynków i często były grupowane z odpowiadającą im zabudową, np. lazarety w pobliżu istniejących lub nowo powstałych szpitali² czy magazyny żywności przy piekarniach. Czasami ich istnienie prowadziło do powstania komplementarnych obiektów miejskich³. W zależności od rodzaju stacjonujących wojsk w skład zespołów wchodziły również stajnie, którym towarzyszyły ujeżdżalnie i maneże wymagające otwartej przestrzeni. W przypadku koszar artyleryjskich stajnie lokowano często w przyziemiu budynków mieszkalnych. Poza wymienionymi wcześniej na zabudowę zespołów koszarowych składały się ponadto typologicznie nowe w XVIII w. obiekty, takie jak magazyny żywności, urzędy zaprowiantowania, magazyny paszy dla koni artyleryjskich i pociągowych, zbrojownie, budynki komendantur i intendentur, karcery i areszty wojskowe oraz kostnice. Do tego zestawienia dołączyć można również małe formy architektoniczne bardzo popularne w większych zespołach koszarowych – wolno stojące szalety czy stróżówki (*Wachhäuser*). Ze względu na oczywiste wymagania obronności preferowane były miejsca naturalnie umocnione, jak np. Wyspa Mieszczkańska we Wrocławiu, której zachodni cypel w całości zajęty był przez rozległy zespół koszarowy [10, s. 140, 146]. Dla zespołów wojskowych ważna była również bliskość głównych traktów wylotowych z miasta oraz dogodny dostęp do środków transportu i tranzytu: spławnych i żeglownych rzek [10, s. 132], a także kolei, co potwierdza np. usytuowanie koszar 3. Eskadronu Dragonów w Bierutowie w sąsiedztwie dworca kolejowego linii łączącej go bezpośrednio z garnizonem namysłowskim, czy też koszar namysłowskich przylegających bezpośrednio do linii kolejowej łączącej go z garnizonami w Kluczborku, Oleśnicy i Opolu. We Wrocławiu kolej rozdzielała na dwie części teren Koszar Szczepińskich, posiadających własne bocznice do wojskowych warsztatów przy ul. Poznańskiej.

The most important buildings in the complexes were, however, collective residential objects. Although permanent military camps were already built by the Romans, the first modern barracks were constructed at the end of the 17th century along with the appearance of standing armies. Previously, soldiers lived with ordinary citizens [5, p. 124]. The custom of billeting soldiers in bourgeois houses, which in Wrocław was introduced for the first time by the Prussians, resulted in a general resentment. In the middle of the 18th century, apartments for 35 thousand soldiers were found in this way in the whole Silesia

² W Bytomiu w latach 90. XIX w. powstały w jednym czasie lazaret garnizonowy przy obecnej ul. Bolesława Chrobrego i szpital miejski przy obecnej ul. Stefana Żeromskiego [2], [4], [8, s. 71].

³ Wrocławską piekarnię Großbäckerei „Konsum” (do niedawna piekarnia Mamut przy obecnej ul. Henryka Sienkiewicza 18–22) powstała *vis-à-vis* urzędu prowiantowego z piekarnią garnizonową, na którego miejscu zbudowano w początkach XX w. Instytut Zoologii [2], [4], [9].

² In Bytom in the 1890s two objects were built at the same time, i.e. a garrison field hospital in the present Bolesława Chrobrego Street and a city hospital in the present Stefana Żeromskiego Street [2], [4], [8, p. 71].

³ Wrocław bakery Großbäckerei „Konsum” (until recently Mamut bakery at the present 18–22 Henryka Sienkiewicza Street) was built *vis-à-vis* the food office with a garrison bakery, in the place of which the Institute of Zoology was built at the beginning of the 20th century [2], [4], [9].

głową stał się szczególnie pałacy – nie tylko na Śląsku czy w Prusach, ale w całej Europie – kiedy ustanawiać zaczęto stałe armie. Doprowadził do powstania zespołów koszarowych budowanych przez państwo, samorząd miejski lub prywatnych inwestorów.

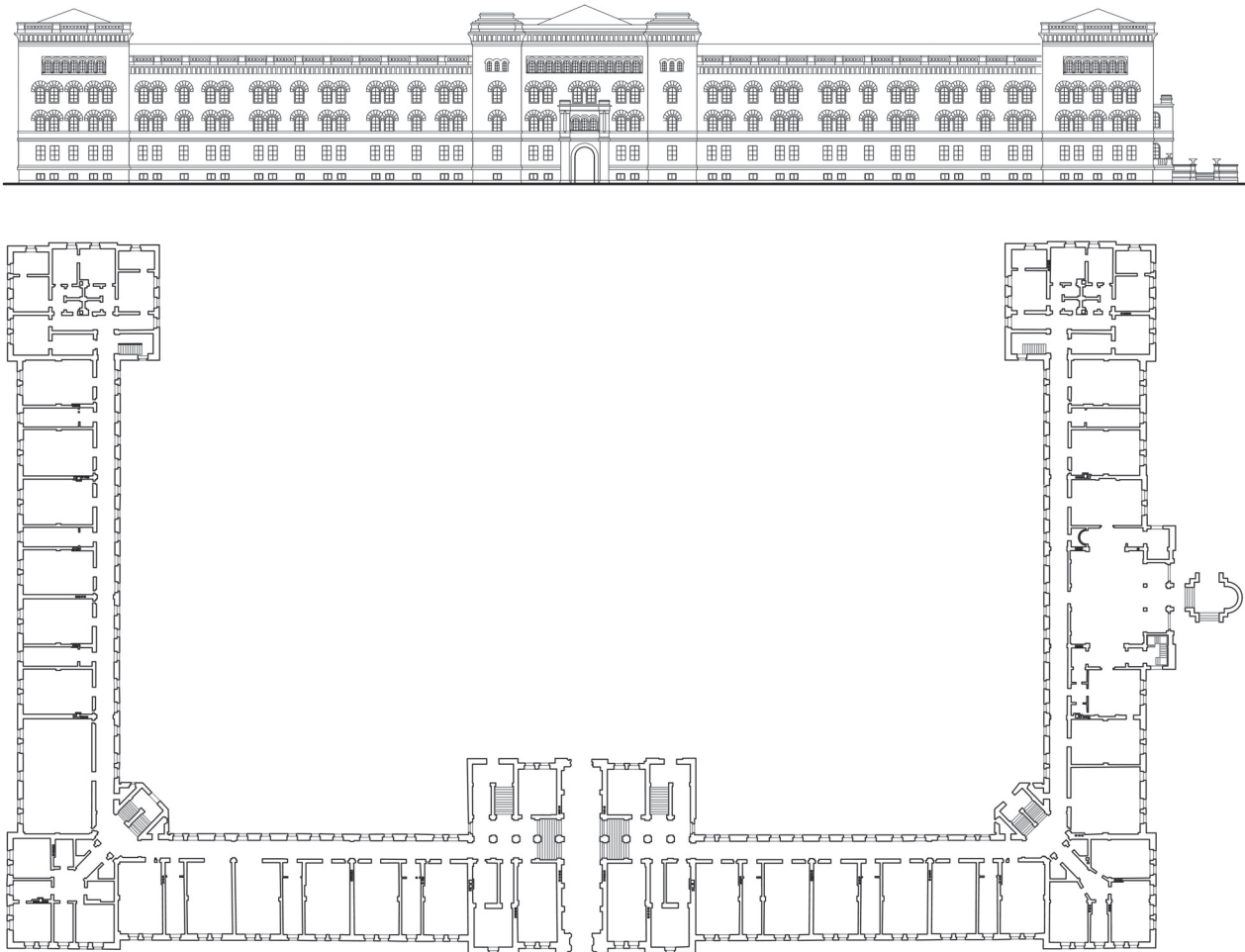
Najwcześniejsze koszarowce reprezentują typ budynku wieloklatkowego. Ustalenie wzorca budynku koszarowego (od fr. *caserne*) przypisuje się Francuzom: Sebastianowi Le Prestre de Vaubanowi, wybitnemu XVII-wiecznemu fortyfikatorowi Ludwika XIV, autorowi ponad 160 fortec [6, s. 13], oraz Jacques'owi-Angeowi Gabrielowi, projektantowi École Militaire z lat 50. XVIII w. To właśnie Gabriel ustalił kanon piękna dla tego typu budowli. Vauban, który swoimi projektami wniósł wiele nowatorskich rozwiązań do budowy umocnień, uważał, że koszary podnoszą rangę stanu żołnierskiego i przeciwdziałają dezercji [3, s. 80] oraz pomagają w utrzymaniu dyscypliny. Ich monumentalne gmachy zebrane w hieratyczne zespoły, mimo minimalistycznej dekoracji i ascetycznego opracowania formalnego, stanowiły manifestację potęgi militarnej króla. Vauban zaprojektował standardowy dwutraktowy budynek koszarowy, którego odmiany odnaleźć można w większości jego fortów. W centralnie położonej duszy poprowadził po dwa biegi schodowe wiodące do spoczników umieszczonych po przeciwnych stronach przy zewnętrznych ścianach budynku. Na każdy spocznik wychodziły drzwi dwóch z czterech łącznie pomieszczeń sypialnych. Najczęściej spotykaną konfiguracją były trzy piętra z dodatkowym poddaszem użytkowym. Sekcję można było dowolnie powielać na długość i wysokość, tworząc wieloklatkowce. Wzór ten reprezentowały np. XVIII-wieczne koszary wrocławskie *Ballhausu* [11] oraz pierwsze koszary na Kępie Mieszkańskiej zlokalizowane wewnątrz północno-wschodniego bastionu dzieła rogowego, odcinającego zachodni cyfel wyspy. W późniejszym okresie w budynkach klatkowych kwaterowano głównie oficerów wraz z rodzinami. We Wrocławiu jednak żadne koszary tego typu nie zachowały się do dziś. Wraz ze wzrostem liczby stacjonujących oddziałów [12, s. 101] popularniejszy przy projektowaniu koszarowców stał się układ korytarzowy, reprezentowany przez koszary 51. Pułku Piechoty na Szczepinie we Wrocławiu wybudowane w 1872 r., koszary grenadierów na Przedmieściu Świdnickim we Wrocławiu wybudowane w latach 1828–1832 czy np. oleśnickie koszary dragonów przy ul. Lwowskiej 25–29 z lat 1872–1873. Budynki tego typu były zazwyczaj trójtaktowe, rzadziej dwutraktowe. Główne wejście, umieszczone na osi centralnej, prowadziło do przestrzennego hallu-westybulu, w którym dominowała obszerna otwarta klatka schodowa. Po obu jej stronach ciągnął się korytarz, z którego dostępne były kilkusobowe sale sypialne. Początkowo latryny i umywalnie lokowano w odrębnych budynkach; z czasem na każdym piętrze pojawiać zaczęły się klozety.

Jednostki wojskowe, w zależności od wielkości, lokowano w jednym budynku lub zespole składającym się z kilku obiektów o różnym przeznaczeniu. Budynki koszarowe i zabudowę towarzyszącą rozkładano zazwyczaj na czytelnym planie, grupując je w zabudowane obrzeżnie zwarte kwartały, których wnętrza zarezerwowane

[1, p. 281]. Providing soldiers with a roof above their heads became a particularly pressing issue – not only in Silesia or in Prussia but in the whole of Europe – when standing armies were established. It led to formation of barrack complexes which were built by the state, municipal governments or private investors.

The earliest barracks represent a type of multi-staircase buildings. Establishing the pattern of the barrack building (French: *caserne*) is attributed to the French, i.e. Sébastien le Prestre de Vauban, a 17th-century remarkable fortification designer of Louis XIV and the author of more than 160 fortresses [6, p. 13] as well as Jacques-Ange Gabriel, a designer of École Militaire from the 1750^s. It was Gabriel who established a canon of beauty for this type of buildings. Vauban, who brought many innovative solutions into construction of fortification with his projects, believed that barracks raise the rank of the soldier's position and prevent desertion [3, p. 80] as well as they help maintain discipline. Their monumental edifices grouped in hieratic complexes, despite the minimalist decoration and ascetic formal development constituted a manifestation of military power of the king. Vauban designed a standard two-tract barrack building variations of which can be found in most of his strongholds. In the centrally situated stairwell there were two flights of stairs leading to the landings located on opposite sides at the external walls of the building. Two out of four bedrooms in total had doors at each landing. The most common configuration were three floors with the additional usable attic. The section could be freely multiplied on consecutive levels and longitudinally forming multi-unit buildings. This pattern was represented by, e.g. the 18th-century Wrocław barracks *Ballhaus* [11] and the first barracks on Kępa Mieszkańska located inside the north-east bastion of the corner work which separated the western promontory of the island. Later on, mainly officers and their families were quartered in multi-unit buildings. However, no barracks of this type survived up to this day in Wrocław. With the increase in the number of troops stationed [12, p. 101] a corridor system became more popular when designing barrack buildings as represented by barracks of the 51st Infantry Regiment in the Szczepin District in Wrocław built in 1872, grenadier barracks in Przedmieście Świdnickie in Wrocław built in the years 1828–1832 or, for example, Oleśnica dragoon barracks at 25–29 Lwowska Street from the years 1872–1873. Buildings of this type were usually three-bay and less frequently two-bay. The main entrance situated on the central axis led to a spatial lounge-vestibule where a large open staircase dominated. On both its sides there was a corridor with access to dormitory rooms. Initially, latrines and washrooms were located in separate buildings; with time, toilets appeared on each floor.

Military units, depending on their size, were located in one building or in a complex consisting of several objects with different purposes. Barrack buildings and the accompanying development were usually arranged on a clear plan and they were grouped in dense quarters which were built on their edges, whereas their interior was used as a drilling square. Barrack or administrative buildings

Il. 2. Szczepińskie koszary przy ul. Długiej 53, elewacja zachodnia i rzut przyziemia, 1868
(rys. na podst. oryginalnego projektu w posiadaniu Archiwum Budowlanego Miasta Wrocławia;
autor M. Szymańda-Szewczyk)

Fig. 2. Szczepin Barracks at 53 Długa Street, the western facade and ground floor projection, 1868
(based on the original plan kept by the National Archives of the City of Wrocław;
author M. Szymańda-Szewczyk)

było na plac musztry. Od strony głównej ulicy lokowano najczęściej budynki koszarowe lub administracyjne, takie jak intendentura czy komendantura. Pruskie koszarowce reprezentowały zazwyczaj typ monumentalnego, wielopiętrowego budynku trójskrzydłowego, którego korpus główny akcentowany jest na osi symetrii i narożach ryzalitami zwieńczonymi wieżyczkami lub machikulacją, a skrzydła boczne zwrócone są w stronę dziedzińca (Bierutów, Kluczbork [4], Wrocław – np. koszary na Kępie Mieszczkańskiej⁴, Koszary Szczepińskie, Legnica – koszary Regimentu Grenadierów Króla Wilhelma I [13, s. 320–352]) (il. 2). Przybierały nierzadko formę miejskiego pałacu, a w grupie układały się w zespół przywodzący na myśl pałac *entre cour et jardin* lub *Familistere* Godina. Obiekty pochodzące z tamtego okresu reprezentują stylistykę historyzującą, tzw. *Gründerzeit*. Budynki wchodzące w skład zespołów koszarowych cechuje oszczędna,

such as stewardship and headquarters were most often situated on the main street side. Prussian barrack buildings usually represented a type of monumental, multi-storey and three-wing building whose main body is accentuated on central axis and quoins by avant-corps surmounted with turrets or machicolations and the side wings face the courtyard (Bierutów, Kluczbork [4], Wrocław – e.g. barracks on Kępa Mieszczkańska⁴, Szczepin Barracks, Legnica – Grenadier Regiment barracks of King Wilhelm I [13, pp. 320–352]) (Fig. 2). They often assumed the form of a city palace, whereas in a group they were arranged in a complex resembling the palace *entre cour et jardin* or Godin's *Familistere*. Objects from that period represent a historicising stylistics, the so called *Gründerzeit*. The buildings included in barrack complexes are characterised by modest and almost ascetic decorations, however, they differ in intensity

⁴ Według planu z 1888 r. na wyspie znajdowały się dwa takie trójskrzydłowe budynki: Train-Remise 4 oraz 1. Artillerie-Pferdestall [15].

⁴ According to the plan from 1888 the island housed two such three-wing buildings: Train-Remise 4 and 1. Artillerie-Pferdestall [15].

wręcz ascetyczna dekoracja, różniąca się jednak nasyceniem w zależności od typu budynku i okresu powstania. Architektura XIX-wiecznych jednostek wojskowych wpisuje się bowiem w nurt porządkowania miejskiego kodu znaczeń za pomocą wizualnej archetylizacji. Przy projektowaniu posługiwano się zazwyczaj uproszczonymi formami neogotyckimi oraz neoromańskimi, np. w tzw. Czerwonych Koszarach w Oleśnicy (koszary Regimentu Dragonów). Przyczyniła się do tego zapewne trwająca w XIX w. dyskusja niemieckich architektów i historyków sztuki. Romantycznie przypisywano gotykowi „germańskość” [14, s. 208], stosowano go więc w większości obiektów związanych z funkcjami administracyjnymi i wojskowymi. Poza swojskością nawiązanie do architektury średniowiecznej bazowało na skojarzeniu z jej warownością i solidnością, gwarancją bezpieczeństwa i praworządności. Rezygnowano z ornamentów na rzecz tektonicznego ukształtowania elewacji, z wykorzystaniem kontrastowych faktur i kolorów. Elewacje licowano cegłą urozmaicaną w partii gzymsów, fryzów i opasek okiennych kształtkami ceramicznymi. Ich prostota jest wręcz symboliczna. Historyzujący kostium, w który ubierano te obiekty, miał wyróżniać je na tle otoczenia, podkreślać ich majestat oraz rangę i wskazywać na ich przeznaczenie. Zastosowanie arkad nadokiennych czy motywu fryzu arkadkowego stało się w Prusach tak popularne, że ukuto nawet termin na określenie tego typu architektury: styl arkadowy (*Rundbogenstil*). Wykorzystanie modularnego elementu powtarzalnego (na zasadach *entre-axe*) wprowadzało również porządek i rytmikę do architektury. Zespoły koszarowe budowane zgodnie z tymi zasadami zyskiwały własny język i symbolikę, które czytelne były na pierwszy rzut oka – była to tzw. *architecture parlante*. Natomiast obiekty bardziej reprezentacyjne – pochodzące z około 1880 r. kasyno oficerskie w Oleśnicy czy Koszary Kirasjerów przy ul. Podwale we Wrocławiu z 1882 r. – opracowano w stylistyce neorenesansowej, z elewacjami boniowanymi, wzbogaconymi o sztukatorskie detale, co było zapewne skutkiem panującej wśród wszystkich szanujących się adeptów rzemiosła budowlanego tamtego okresu mody na *grand tour*. Podobnie jak w rodzącym się w początkach XIX w. nurcie architektury przemysłowej, przy budowie koszar istotna była ekonomika i szybkość wznoszenia budowli, a fakt standaryzacji wykonywanych w obiektach czynności pozwalał na pewną powtarzalność rozwiązań. Wszystko to pozostawało w zgodzie z ówczesnymi trendami, które w traktacie *Précis des leçons d'architecture* wyraził Francuz Jean-Nicolas-Louis Durand. Autor argumentował, że do prawidłowego projektowania nie wystarczy znajomość stylów klasycznych i zasad kompozycji, ale przede wszystkim potrzebna jest analiza funkcji budynku, które ujawniać się miały w jego elewacji.

O tym, jak wielkie znaczenie dla mniejszych społeczności miały zespoły koszarowe, świadczyć mogą zachowane pocztówki, na które trafiały obiekty stanowiące przedmiot lokalnej chwały. Pośród zamków i sądów przedstawiano na nich właśnie koszary i kasyna oficerskie. O znaczeniu i prestiżu leżącym w możliwości tworzenia dla wojska świadczą nazwiska autorów projektów m.in.

depending on the type of building and its creation period. Architecture of the 19th century military compounds fits into the trend of subduing the urban code by means of visual archetypification. During the design process, simplified neo-Gothic and neo-Romanesque forms were usually applied, e.g. in the so called Red Barracks in Oleśnica (barracks of Dragoons Regiment). Undoubtedly, a discussion held by German architects and art historians in the 19th century contributed to this phenomenon. Gothic was romantically attributed with “being German-like” [14, p. 208], therefore it was used in most of the objects connected with administrative and military functions. Apart from familiarity, a reference to the medieval architecture was based on the association with its fortifications and reliability, a guarantee of safety and the rule of law. Tectonic formation of facades with the use of contrasting textures and colors was favored. Facades were made of bricks which were diversified by means of ceramic fittings in parts of cornices, friezes and window casing. Their simplicity is simply symbolic. A historicising costume made for these objects was supposed to make them stand out at the background of the surroundings, emphasise their majesty and rank as well as show their purpose. The application of arcades above windows or a motif of the little arcade frieze became so popular in Prussia that a new term was created to define this type of architecture, i.e. the arcade style (*Rundbogenstil*). The use of a modular repeating element (on the principles *entre-axe*) also introduced order and rhythmicity to architecture. The barrack complexes built according to these principles acquired their own language and symbolism which were plain to see at first sight – it was the so called *architecture parlante*. On the other hand, the more representative objects – the officer casino in Oleśnica dating from about 1880 or Cuirassier Barracks in Podwale Street in Wrocław from 1882 – were built in the Renaissance Revival stylistics with bossage facades enriched with moulding details, which undoubtedly resulted from the fashion for *grand tour* that was prevailing at that time among all respected adepts of construction crafts. Similarly to the industrial architecture trends which originated at the beginning of the 19th century, the most significant aspects when building barracks were economics and speed of erecting a building, while the fact of standardisation of the performed activities allowed for a certain repeatability of solutions. All this was in accordance with the existing trends which were expressed by a French architect Jean-Nicolas-Louis Durand in his tractate *Précis des leçons d'architecture*. The author argued that the knowledge of classical styles and composition principles is not enough to design properly but what is needed is first of all the analysis of a building's functions which were to be reflected in its facade.

The great importance of barrack complexes for minor communities is proved by some preserved postcards in which objects of local pride were presented. These were barracks and officers' casinos that were shown among castles and courts in the postcards. The significance and prestige in the ability to design for the army are emphasised by the names of the designs'

Carla Gottharda Langhansa⁵ czy Augusta Menkena⁶ [16, s. 298–301].

Podobnie dążące do zbrojnego konfliktu nazistowskie Niemcy rozwijały i zagęszczały sieć ośrodków szkolenych i grupujących wojska na wschodzie kraju. Żołnierze pochodzący z innych części Rzeszy przyjeżdżali do Wrocławia, Legnicy czy Jeleniej Góry odbywać tzw. wschodnie semestry i przesiąkać ideologią „zagrożenia ze Wschodu”. Powstające wtedy obiekty nawiązujące do *architecture parlante* w typie opisanym powyżej budowano z cegły, ze skubizowanymi detalami o kroju neogotyckim. Ich funkcjonalny rozkład nawiązywał jednak do zdobyczy lat 20. i 30. XX w. – ruchu osiedli społecznych i *Werkbundu*. Rozłożyste kompleksy z rozbudowanymi podjazdami, wejściowymi podcieniami kolumnowymi, majestatyczne, lecz minimalistyczne i nieprzystępne oddawały ideę architektury władzy – *Herrschaftsarchitektur*. Szeroko rozpowszechniony w tym czasie ekspresjonizm sprawdzał się doskonale jako forma stylistyczna dla obiektów biurowych (*Chilehaus*, Hamburg – Fritz Höger), administracyjnych (Gmach Policji, Breslau – Rudolf Fernholz) oraz zespołów zabudowy wielorodzinnej (Osiedle Grabiszyn [*Eichborngarten Siedlung*], Paul Heim, Rudolf Kempster). Trend ten nie ominął także architektury wojskowej. We Wrocławiu ekspresjonistyczny zespół dowództwa i sztabu VIII Śląskiego Korpusu Armijnego Reichswehry zbudowano przy obecnej ul. Gajowickiej w 1928 r. według projektu Otto Rudolfa Salvisberga⁷ [17]. W mniejszych ośrodkach nowe trendy ujawniały się często w detalu, jak np. trójkątne wykusze nad wejściami w tzw. Białych Koszarach w Oleśnicy. Zespoły budowane tuż przed wybuchem wojny, w latach 30. XX w., ukazują już fascynację stylistyką osiedli społecznych, jak Koszary Kozanowskie czy Koszary Partyńskie we Wrocławiu. Koszarowce z tego okresu reprezentują typ budynku korytarzowego, trójtraktowego. Pomieszczenia, zgrupowane w funkcjonalne jednostki z sienią i dostępną z niej częścią dzienną (pokojem z aneksem kuchennym) oraz częścią prywatną, dostępne są z centralnie umieszczonego korytarza (il. 3). Sale zbiorowe dla niższego rangą personelu mają układ analogiczny do koszar z XIX w.

Adaptacja zespołów

Od czasu powstania, przez setki lat swojego istnienia obiekty wojskowe podlegały przekształceniom i adaptacjom. Nie ominęło to nawet tak podziwianych i poważanych dzieł jak cytadela Vaubana. W jednej z nich w Landau [6, s. 59] zachował się zarys dzieła obronnego, na którego relikwach znajdują się dziś zabudowania uniwersytetu z lat 60. XX w.

authors, i.e. Carl Gotthard Langhans⁵ or August Menken⁶ [16, pp. 298–301].

Similarly, Nazi Germany when seeking an armed conflict developed and thickened a network of military training centres grouping the army in the eastern part of the country. Soldiers who came from other parts of the German Empire arrived in Wrocław, Legnica or Jelenia Góra to take part in the so called eastern semesters and to saturate with the ideology of “threats from the East”. At that time the newly constructed objects referring to the *architecture parlante* type described above were built of brick with cubistic details in the neo-Gothic style. Their functional arrangement, however, referred to the achievements of the 1920s and 1930s – a social residential estate movement and *Werkbund*. Expansive complexes with extensive driveways, column entrance arcades, majestic but minimalistic and unapproachable, reflected the idea of power (or authority) architecture – *Herrschaftsarchitektur*. A widespread expressionist architecture at those times found its perfect usage as a stylistic form for office buildings (*Chilehaus*, Hamburg – Fritz Höger), administrative buildings (Police Headquarters, Breslau – Rudolf Fernholz) as well as for complexes of multifamily developments (residential estate Grabiszyn [*Eichborngarten Siedlung*], Paul Heim, Rudolf Kempster). This trend also referred to military architecture. In Wrocław an expressionist complex of command and headquarters of the 8th Silesian Army Corps of Reichswehr was built in the present Gajowicka Street in 1928 according to the Project by Otto Rudolf Salvisberg⁷ [17]. In smaller centres, new trends were often revealed in detail such as triangle bay windows over entrances in the so called White Barracks in Oleśnica. Complexes which were built just before the war broke out, i.e. in the 1930s, already at that time showed the fascination with the stylistics of social residential estates such as Kozanów Barracks or Partyńice Barracks in Wrocław. Barrack buildings from that period represent a corridor, three-tract building type. The rooms, which were grouped in functional units with a vestibule leading to a living room (a room with a kitchenette) and a private part, are accessible from the centrally situated hall (Fig. 3). Collective rooms for the lower rank staff have the arrangement correspond to the barracks from the 19th century.

Adaptation of complexes

Since their formation, military objects have been subject to transformations and adaptations for hundreds of years of their existence. This phenomenon also affected

⁵ Autor berlińskiej Bramy Brandenburskiej, który we Wrocławiu zaprojektował budynki koszar artyleryjskich na Kępie Mieszcząńskiej i bramy fryderycjańskiej.

⁶ Autor koszar Regimentu Dragonów w Oleśnicy oraz koszar w Fuldzie.

⁷ Otto Salvisberg – szwajcarski architekt, po studiach w Monachium i Karlsruhe współpracował z członkami *Werkbundu* Hugonem Häringiem i Brunonem Tautem przy projektowaniu zespołu *Onkel Toms Hütte* Berlin Zehlendorf oraz przedstawicielem stylu *Heimatschutz* Paulem Schmitthenerem.

⁵ The author of the Brandenburg Gate who designed buildings of artillery barracks on Kępa Mieszcząńska and the Frederick Gate in Wrocław.

⁶ The author of the Dragoon Regiment in Oleśnica and barracks in Fulda.

⁷ Otto Salvisberg – a Swiss architect, following the studies in Munich and Karlsruhe he cooperated with members of *Werkbund* Hugo Häring and Bruno Taut when designing the complex *Onkel Toms Hütte* Berlin Zehlendorf, and a representative of *Heimatschutz* Paul Schmitthener style.

II. 3. Partynickie koszary przy ul. Ołtaszyńskiej 86–88. Elewacje: frontowa i ogrodowa, rzut przyziemia, 1939 (rys. na podst. oryginalnego projektu w posiadaniu Archiwum Budowlanego Miasta Wrocławia; autor M. Szymańda-Szewczyk)

Fig. 3. Partynice Barracks at 86–88 Ołtaszyńska Street. Facades: front and garden, ground floor projection, 1939 (based on the original plan kept by the National Archives of the City of Wrocław; author M. Szymańda-Szewczyk)

Dolnośląskie zespoły koszarowe, nierzadko częściowo zniszczone w toku działań wojennych, zostały po 1945 r. zasiedlone przez armię polską bądź sowiecką. Wojsko zazwyczaj zapewniało zajmowanym obiektom należyte utrzymanie; równocześnie jednak przekształcało je według własnych potrzeb poza jakąkolwiek kontrolą. Po wycofaniu wojsk Federacji Rosyjskiej w 1993 r. oraz w wyniku postępującej restrukturyzacji Wojska Polskiego w ciągu ostatnich 20 lat wiele z tych obiektów zostało opuszczonych i niszczone, jak pozostałości koszar na Kępie Mieszczkańskiej we Wrocławiu⁸.

such admired and venerated works as Vauban's citadels. In one of them in Landau [6, p. 59] an outline of the defence work was preserved, where at present there are university buildings from the 1960s. After the year 1945 Silesian barrack complexes, often partly destroyed in the course of military operations, were inhabited by the Polish or Soviet Army. The army usually ensured proper maintenance of the occupied objects; at the same time, however, the army transformed objects according to its own needs beyond any control. For the last 20 years after the withdrawal of troops of the Russian Federation in 1993 and as a result of progressing restructuring of the Polish Army, many of these objects have been abandoned and are decaying like the remnants of barracks on Kępa

⁸ Po wyprowadzce Rejonowego Zarządu Infrastruktury w 2007 r. podjęto kilka prób sprzedaży gruntów; jak dotąd bez sukcesów.

Il. 4. Adaptacja budynków koszarowych na cele mieszkaniowe;
Wrocław ul. Zwycięska (fot. M. Rudnicka-Bogusz)

Fig. 4. Adaptation of barrack buildings for residential purposes;
Wrocław, Zwycięska Street (photo by M. Rudnicka-Bogusz)

Część sprzedana została prywatnym inwestorom i podlega parcelacji, przebudowie, w skrajnych przypadkach wyburzeniu. Wszystkie te zaniedbania są przejawem marnotrawstwa i krótkowzroczności właścicieli. Jednostki wojskowe wyposażone są w pełną infrastrukturę i sieci, co obniża koszty początkowe inwestycji. Są wielofunkcyjnymi zespołami złożonymi z obiektów zamieszkania zbiorowego i biurowych, dającymi możliwość rewaloryzacji na niemal dowolne cele. Ich zalety dostrzeżono w Legnicy i Wrocławiu, Jeleniej Górze czy Oleśnicy. W niektórych z nich udało się umieścić obiekty edukacyjne (szkoły wyższe, zawodowe, technika, licea), administracyjne, część przerobiono na mieszkania. Ich rewaloryzacja i adaptacja powinna się jednak odbywać pod ściślejszym nadzorem władz miejskich oraz przy większym zaangażowaniu historyków architektury i konserwatorów zabytków. Jako obiekty historyczne stanowią element krajobrazu kulturowego, są częścią lokalnej tradycji materialnej, której zachowanie jest coraz bardziej istotne w dobie globalizacji i ujednoczenia kultury. Obecnie omawiane obiekty w obrębie zespołów często nie należą do jednego właściciela, co prowadzi do zatarcia relacji przestrzennych między nimi i nierównomiernych zabiegów rewaloryzacyjnych i remontowych. Poszczególne obiekty przebudowuje się w sposób niekontrolowany, zmieniając geometrię dachu czy dostawiając wsparte na kolumnach balkony (il. 4). Legnickie koszary oddziału obrony przeciwpancernej przy ul. Złotoryjskiej (*Siegeshöhe Kaserne*) powstałe w 1935 r. na skraju Lasku Złotoryjskiego obecnie podlegają intensywnym przekształceniom na skutek działalności firmy TBS (Towarzystwa Budownictwa Społecznego). Koszarowe budynki reprezentowały stylistykę *Heimatschutz*: były trójkondygnacyjne, z poddaszem użytkowym, przekryte czterospadowym dachem krytym karpówką, w którym umieszczono doświetlające lukarny. Wejścia zdobiły symboliczne panele. Po adaptacji zniknęły płaskorzeźby i lukarny, elewacje przybrały żółty lub refleksyjnie zielony kolor, a część okien zamieniono na portfenetry prowadzące na dostawione do bryły półkolisty lub prostokątne balkony z pękatą balustradą, wsparte na słupkach o nieproporcjonalnie małym przekroju. W epoce, kiedy tak wiele mówi się o zrównoważonym rozwoju i niezbywalnych wartościach różnorodnego

Mieszcząńska in Wrocław⁸. A part of them was sold to private investors and was subject to parcelling, reconstruction and in extreme cases: demolition. All that negligence is a manifestation of mismanagement and short-sightedness of the owners. Military units are equipped with full infrastructure and media, which lowers the initial costs of the investment. They are multifunctional complexes that consist of collective residential buildings and offices, which gives a possibility of restoration for almost any purpose. Their values were recognised in Legnica and Wrocław, Jelenia Góra or Oleśnica. In some of them it was possible to establish educational (higher, vocational, technical, secondary schools) as well as administrative objects and some of them were adapted for apartments. However, their restoration and adaptation should take place under a more effective supervision of town authorities and with greater involvement of architectural historians and monument conservators. As historical buildings they constitute a part of the cultural landscape, they are a part of the local material tradition whose preservation is increasingly more important in the age of globalization and standardization of culture. Nowadays, above-mentioned objects within individual complexes rarely belong to the same owner, which leads to deterioration of spatial relationships between them as well as unevenly distributed restoration treatment and repairs. Particular objects are reconstructed in an uncontrolled manner resulting in alterations in the roof geometry or addition of balconies supported by columns (Fig. 4). Legnica barracks of the anti-tank military unit in Złotoryjska Street (*Siegeshöhe Kaserne*), which were built in 1935 on the edge of Złotoryjski Lasek (Złotoryja Forest), are at present under intensive transformations as a result of TBS (Social Building Society) Company activity. Barrack buildings represented the stylistics of *Heimatschutz*, namely, they were three-storey with a usable attic, covered with a plain tiled hipped roof in which dormers providing more light were placed. Entrances were decorated with symbolic rectangular decorative planes. After the adaptation, reliefs and dormers disappeared, facades became yellow or reflectively green and some of the windows were changed to French windows which led to the added semicircular or rectangular balconies with bulky balustrades supported by columns with a disproportionately small cross-section. In the era when so much is being said about sustainable development and inalienable values of diverse cultural landscape, such a lack of concern is particularly blatant and reprehensible.

Summary

For decades, barrack complexes designed by famous architects were the pride of the local communities and provided a sense of security, raised the status of a soldier's rank and had an influence on the spatial development of garrison cities. Nowadays, when they ceased fulfilling their

⁸ After the Regional Infrastructure Board moved out in 2007, there were several attempts to sell the land; so far unsuccessful.

krajobrazu kulturowego, taki brak troski jest szczególnie rażący i naganny.

Podsumowanie

Przez dziesięciolecia zespoły koszarowe projektowane przez znanych architektów stanowiły dumę lokalnych społeczności i zapewniały im poczucie bezpieczeństwa, podnosiły rangę stanu żołnierskiego i wpływały na rozwój przestrzenny miast garnizonowych. Obecnie, kiedy przestały pełnić już swoje funkcje, wymagane byłoby ich skatalogowanie, stworzenie ich typologii, opisanie stylistyki pozwalające uchronić je przed degradacją, która dotknęła niezliczone zabytki techniki, historyczne obiekty inżynierskie oraz poprzemysłowe. Przebadanie zespołów architektury wojskowej stanowić powinno podstawę do wypracowania właściwych postaw władz, odpowiedzialnych służb i inwestorów. Zespoły architektury powojennej doskonale nadają się do zaadaptowania na różnorodne cele, co zostało już dostrzeżone i wykorzystane w wielu miastach. Są wyposażone w pełną infrastrukturę i sieci, co obniża koszty początkowe inwestycji. Jako zespoły obiektów o zróżnicowanych funkcjach – zamieszkania zbiorowego, biurowych, gastronomicznych, magazynowych – oferują szeroki wachlarz możliwości adaptacyjnych. Ich rewaloryzacja powinna być jednak prowadzona pod należytym nadzorem odpowiednich służb, aby nie doprowadziła do zatarcia cech stylowych.

functions, it would seem necessary to catalogue them, make their typology, describe stylistics so as to protect them from degradation that affected countless monuments of technology, historical engineering objects and post-industrial ones. Studying military architecture complexes should be the basis for the development of appropriate attitudes of the authorities, responsible services and investors. Post-military architectural complexes are perfectly fit for adaptation for a variety of purposes, which was already recognised and introduced in different cities. They are equipped with full infrastructure and media, which lowers the initial costs of the investment. As complexes of objects with diverse functions – collective residence, offices, gastronomic, warehouses – they provide a wide range of adaptation possibilities. However, their restoration should be carried out under the supervision of appropriate authorities so that their specific style features are not lost.

Translated by
Bogusław Setkiewicz

Bibliografia/References

- [1] Davies N., Moorhouse R., *Mikrokosmos*, Znak, Kraków 2004.
- [2] Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Zbiór atlasów geograficznych i budowlanych 988/II, sygn. 8.
- [3] Podruczny G., *Twierdza Wrocław w okresie fryderycjańskim: fortyfikacje, garnizon i działania wojenne w latach 1741–1806*, Oficyna Wydawnicza Atut – Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe, Wrocław 2009.
- [4] Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Zbiór atlasów geograficznych i budowlanych 988/II, sygn. 10.
- [5] Lepage J.-D., *Vauban and the French Military Under Louis XIV: An Illustrated History of Fortification and Strategies*, McFarland & Company, Jefferson 2009.
- [6] Griffith P., *The Vauban Fortifications of France*, Osprey, Oxford 2006.
- [7] Bińkowska I., *Siedziba Prokuratury Rejonowej, d. koszary kirasjerów, Podwale 27/28*, [w:] R. Eysymontt, J. Ilkosz, A. Tomaszewicz, J. Urbanik (red.), *Leksykon architektury Wrocławia*, Via Nova, Wrocław 2011, 604.
- [8] Drabina J., Czerwiński C., Nadolski P., *Bytom na starych planach i pocztówkach*, Towarzystwo Miłośników Bytomia, Muzeum Górnośląskie, „Edytor”, Bytom 1995.
- [9] <http://dolny-slask.org.pl/966352,foto.html?idEntity=587188>; plan sieci kanalizacyjnej ul. Sienkiewicza z zasobów Archiwum MPWiK we Wrocławiu [accessed: 25.07.2014].
- [10] Małachowicz E., *Wrocław na wyspach*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1992.
- [11] Archiwum Budowlane Miasta Wrocławia, teczka plansz 128, sygn. 4160.
- [12] Duffy C., *Friedrich der Grosse und seine Armee*, Motorbuch, Stuttgart 1978.
- [13] Eysymontt R., *Architektura i rozwój przestrzenny w XIX i na początku XX wieku*, [w:] S. Dąbrowski (red.), *Legnica: zarys monografii miasta*, „Silesia”, TPN, Wrocław 1998.
- [14] Zabłocka-Kos A., *Sztuka, wiara, uczucie. Alexis Langer – śląski architekt neogotyku*, UW, Wrocław 1996.
- [15] Archiwum Budowlane Miasta Wrocławia, teczka 4803, sygn. 993.88 p. 8.
- [16] Griesbach-Maisant D., *Denkmaltopographie Bundesrepublik Deutschland, Kulturdenkmäler in Hessen, Stadt Fulda*, Friedrich Vieweg, Braunschweig–Wiesbaden 1992.
- [17] Ilkosz J., *Salvisberg Otto Rudolf*, [w:] R. Eysymontt, J. Ilkosz, A. Tomaszewicz, J. Urbanik (red.), *Leksykon architektury Wrocławia, Leksykon architektury Wrocławia*, Via Nova, Wrocław 2011, 1017.

Streszczenie

Architektura powstająca jedynie na zamówienie konkretnego inwestora jest dziedziną sztuki najbardziej podatną na wpływy zewnętrzne. To wypełnianie przestrzeni nie tylko formą materialną, ale również treścią ideową. Szczególnie architektura budynków związanych z administracją państwową jest papierkiem lakmusowym społecznych i politycznych transformacji. Na obszarze Śląska zespoły architektury wojskowej powstawały w dwóch głównych fazach związanych ze wzrostem znaczenia militarystyki w polityce wewnętrznej: Prus w 2. poł. XIX w. i III Rzeszy w latach 30. XX w. Miały emanować ideą siły i jedności państwa, zawierały jednak równocześnie cechy stylistyczne i zdobycze funkcjonalne swoich czasów (*Werkbund*; ekspresjonizm), przetworzone w myśl obowiązującej ideologii. Reprezentują tzw. *Herrschaftsarchitektur* – „architekturę władzy” – i miały decydujący wpływ na kształtowanie lokalnej tożsamości.

Ze względu na pełnioną funkcję znajdujące się na omawianym obszarze zespoły architektury wojskowej zasiedlała po 1945 r. armia (polska lub radziecka), zapewniając im przeważnie należyte utrzymanie. Stanowiąc do niedawna obiekty strategiczne, pozostawały przez wiele lat poza zasięgiem możliwych badań i analiz. W wyniku wycofania wojsk Federacji Rosyjskiej w 1993 r. oraz postępującej restrukturyzacji Wojska Polskiego w ciągu ostatnich 20 lat wiele z tych obiektów zostało opuszczonych. Obecnie nieużytkowane lub sprzedane prywatnym właścicielom ulegają degradacji, wyburzeniom lub przebudowie, uniemożliwiającym ich zbadanie. Ratunkiem przed ich dekapitalizacją jest włączenie w przestrzeń miejską, aby nie podzieliły losu wielu bezpowrotnie utraconych obiektów architektury przemysłowej i zabytków techniki z tego samego okresu. W artykule omówiono problematykę budowy, typologii i stylistyki oraz stanu zachowania obiektów koszarowych na Śląsku. Jest to studium wstępne do opracowania tematu celowości i możliwości rewaloryzacji tych obiektów.

Słowa kluczowe: zespoły koszarowe, Wrocław, architektura obiektów administracji państwowej na przełomie XIX i XX w.

Abstract

Architecture is the form of art most receptive to outer influences, because it is created entirely as a response to a specific demand. It fills the space not only with shapes but at the same time with ideas. This applies particularly to state-funded investments – administrative and government buildings – which by nature reflect social and political changes. In the researched area military installations were constructed in two main phases associated with the increase in militarism in the internal politics of Prussia and the German Reich – the second half of the 19th century and the 1930^s – when multiple military facilities were built. The design was devised to emphasize their majesty and importance and so that they radiated the sense of unity and might of the state. At the same time they represented stylistic and functional characteristics of their times (*Werkbund*; expressionism), modified in accordance with the then-current ideology. These complexes represented the so called *Herrschaftsarchitektur* – the architecture of power – and they had important influence in shaping local identity communities on the verge of military conflict.

After 1945, due to their function, the military installations were immediately inhabited by the Polish or Soviet army. As strategic objects, they were unavailable for research and analysis for many years, nevertheless in most cases, were properly maintained. When the Russian troops were withdrawn and the Polish Army was restructured, many installations were abandoned. Unused or else sold to private investors, they start to degrade, are demolished or remodeled, which in either case makes it difficult to study them. In order to save them, it is necessary to reintroduce them into the urban space, so that they do not share the fate of post-industrial edifices and engineering heritage of the same era, which were irreversibly lost. The article discusses the issues of construction, typology and stylistics and the state of preservation of the barracks in Silesia. It constitutes a preliminary study that aims to determine the benefits and possibility of restoration of these facilities.

Key words: military complexes, Wrocław, objects of state administration in the late 19th and early 20th century